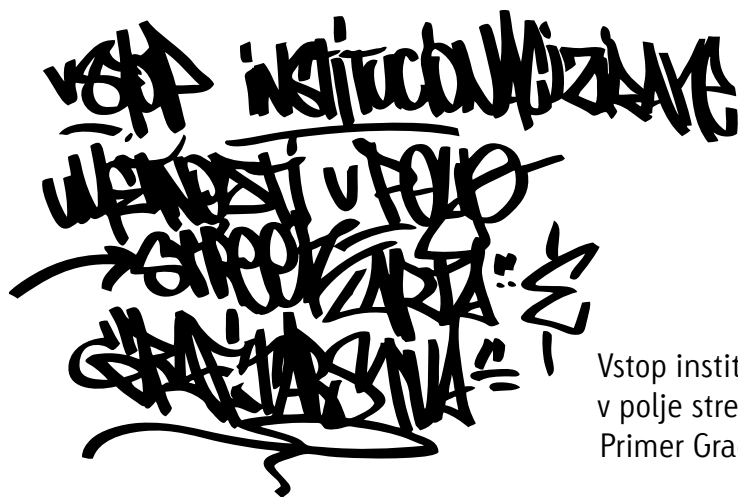

Vstop institucionalne umetnosti
v polje street arta —
Primer Gradca in Kaliningrada

Pragmatične sankcije

Zasnova projekta *Pragmatic Sanctions* je nastala v mestu Graz ter bila tam vsaj v začetni fazi tudi izpeljana, čeprav so družbeni pojavi, ki jih prikazuje in razgalja avtor, značilni za celotno Avstrijo in vsa nemško govoreča področja današnje Evrope. Pragmatic Sanctions (pragmatične sankcije) je besedna zveza, povzeta iz avstrijske zgodovine, ki označuje zakon o nedeljivosti Habsburškega ozemlja iz leta 1713, kar ostaja trdni temelj nacionalističnih teženj nemških skrajnih nacionalistov. V projektu je termin PS uporabljen pri obravnavi in označevanju sodobnih fundamentalističnih, skrajno desničarskih gibanj in skupin v podobi nemških nacionalističnih ali bolje nacionalsocialističnih ter ultra konservativnih katoliških organizacij v Avstriji, zlasti t. i. študentskih bratovščin, ki so jih avtorji raziskovali ob pomoči empiričnih dejstev in knjige *Handbook of Right Wing Extremism in Austria*. Projekt PS Welle 3 (PS val 3) se pojavlja v daljšem časovnem obdobju, od leta 1998 nadalje, in vključuje najrazličnejše pristope dokumentiranja dejstev in informiranja občinstev, kot so publikacije, razglednice in ilegalne javne akcije markiranja ključnih točk delovanja omenjenih skupin.

Za uvod naj povemo, da je izjemno težko definirati natančno število študentskih bratovščin, ker se ločujejo na različne frakcije z dokaj različnimi značilnostmi. Približno polovica organizacij, vsaj v avstrijskem okolju, je katoliških; te sicer niso skrajno desne in nacionalistične, so pa izjemno konservativne. V samem Grazu je lociranih približno štirideset bratovščin, na Dunaju sedemdeset, v Linzu devetnajst itd. Zaskrbljujoče je predvsem število srednješolskih bratovščin, ki služijo kot predhodnik študentskim bratovščinam, in prav srednješolskih bratovščin je na avstrijski državni ravni preko 280. Nemčija na primer premore okrog 1.100 skupin z 22.000 aktivnimi člani in 135.000 starejšimi člani (Alte Herren); ta številka vključuje tudi 140 organizacij Burschenschaften z 19.000 člani. Podobne bratovščine je moč najti tudi v Švici, na Češkem in celo v Južni Ameriki.

Umetniški projekt je v smislu avtorstva zaradi varnostnih razlogov ostal v domačem kraju anonimen, uspel pa je razburiti dobršen del lokalne javnosti, saj so nekega jutra leta 1998 Graz preplavile šablonsko nasprejane označbe objektov v središču mesta, prostorov zbiranja,

druženja in delovanja nacionalističnih in konservativnih študentskih organizacij. O samem projektu je z nami spregovorila najbolj relevantna oseba, eden od avtorjev, XY, ki je poskusil čim bolj zgodovinsko, kulturno in politično definirati pojave študentskih bratovščin, njihove razraščajoče se moči ter njihov vse večji vpliv na sodobno avstrijsko družbo.

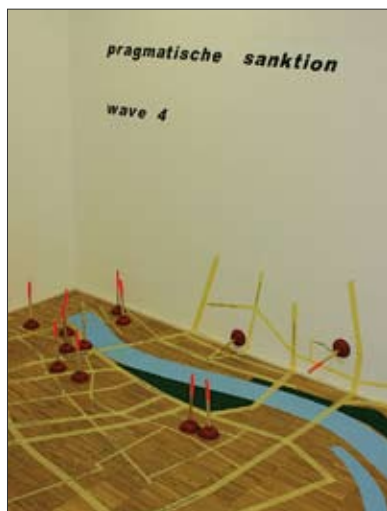
Ko se obiskovalec sprehaja po središču Graza, ki se ponaša z mešanico sodobnih arhitekturnih zamisli in baročnega urbanističnega miljeja, je le izurjenemu očesu moč opaziti mlade ljudi v nenavadnih uniformah, takšnih kot jih lahko vidimo na muzejskih fotografijah iz 19. stoletja, v katerih mirno paradirajo skozi središče mesta. Večina prebivalstva jih jemlje kot takšne in njihovega delovanja in pojavljanja ne problematizirajo, obiskovalci pa njihove oprave kaj hitro zamenjajo za tradicionalne avstrijske irhaste suknjiče, ki so izjemno priljubljeni v teh krajih. »Mladi uniformirani fantje so pripadniki posebnih skupin, ki so prisotne zgolj v nemško govorečih deželah in nekaterih njihovih derivatih«, pojasni anonimni sogovornik svoj umetniški projekt, ki je bil ustvarjen prav na račun pojava študentskih bratovščin, pred katerimi si Avstrija zatiska oči in odlično poskrbi, da ostaja tovrstna problematika poznana zgolj okviru državnih meja. Preostali svet ve namreč zelo malo o tovrstnih družbenih pojavih.

Zanimivost študentskih bratovščin se kaže predvsem v zanikanju lastne državne tvorbe, saj se pripadniki istovetijo z veliko Nemčijo. Tako emblemi na zastavah in grbih niso ne štajerski ne avstrijski, ampak se v svojem koloritu vedno referirajo na nemško zastavo. Vsakdo lahko zlahka opazi osebe v posebnih uniformah, med katerimi imajo nekateri dobro vidne brazgotine na obrazu. Poskušal sem izvedeti več o tem fenomenu in bil sem popolnoma iritiran po izčrpnem poizvedovanju o zgodovini in naravi teh skupin, ki bi jih lahko označili kot nemško nacionalistične; hitro sem se dokopal do podatkov o njihovi povezanosti s političnimi strankami in velikem vplivu v družbi. Še bolj sem bil presenečen na dejstvu, da javnost ne izrazi jasnega mnenja o tem, ker pač vse to ni nikakršna skrivnost, kar se izkaže kot nekakšen tipičen avstrijski način sprejemanja stvari, ki naj jih ne bi bilo moč spreminjati zaradi močne zgodovinske tradicije. (XY osebni intervju)¹

Način rekrutiranja mladine v študentske bratovščine je že tradicionalno zelo močan in sofisticiran, saj govorimo o ljudeh, ki predstavljajo akademski elitni sloj, nekakšno družbeno aristokracijo, ki ima v lasti veliko kapitala in nepremičnin, ki so sedeži njihovih dejavnosti, ponavadi locirani v bližini študentskih kampusov ali v samem središču mesta. Rezidence služijo tudi kot poceni prebivališča za »pasemske«, nacionalno čiste študente brez večjih finančnih sredstev. Zlasti so razvpite zabave, kjer v skoraj izključno moški družbi teče alkohol v potokih in se poudarja družabna komponenta študentskih bratovščin, ki tudi na tako »sproščen« način izkazujejo svoje interese v akademskem življenju, ohranjajo tradicijo in se srečujejo s pomembnimi in vplivnimi ljudmi.

¹ Vsa nadaljnja dobesedna navajanja so povzeta iz osebnega intervjuja z umetnikom XY.

Za vstop v simbolno doživljenjsko članstvo bratovščin morajo kandidati prestati poskusno obdobje, kjer dokazujejo svoje sposobnosti in lojalnost, kar pomeni delovanje v strogi hierarhiji, ki ima več korakov in ritualov za dokazovanje »moškosti«. Seveda se tu pojavljajo tudi zmernejše bratovščine, ki jih niti ne bi mogli označiti kot radikalne. Burschenschaft kot ena izmed radikalnejših nacionalističnih bratovščin je izjemno fleksibilna, saj je lahko razpuščena, če razmere to zahtevajo, in nato ponovno ustanovljena, ko se zopet pojavi ugodnejša klima in zadostno število članov. Število uradno registriranih skupin v Grazu je v preteklem letu naraslo. Ko sem začel s svojimi raziskavami v letih 1997 in 1998 ni bilo moč na spletu najti skoraj ničesar o teh pojavih. Moral sem se prebijati skozi najrazličnejše vire, da sem izsledil koristne informacije. V vmesnem času so bratovščine pričele uporabljati spletišče za svojo propagando in borbo proti predsodkom o njih, vendar te informacije niso ravno koristne. Naše glavno orožje poleg osebnih raziskav so bile informacije in publikacije iz DÖW,² kot je Handbook of Right Wing Extremism in Austria.

Ob vsem tem je potrebno vedeti, da aktivizem študentskih bratovščin praktično nikdar ne preseže meje ustaljenih družbenih norm in ostaja na nivoju javnega pojavljanja v uniformah in širjenja ksenofobnih idej, medtem ko se direktnjših akcij ne poslužujejo. »Največjo skrb v javnosti povzročajo rituali nekaterih bratovščin, ki prakticirajo mečevanje (Mensur) ob iniciacijskem ritualu z namenom zadajanja brazgotin na obrazu. Vendar te simbolne geste ne prizadevajo nikogar razen njih.« Ko govorimo o doživljenjskem članstvu, ugotovimo, da imajo bratovščine

mnogo širši domet, saj delujejo kot nekakšna mreža, ki se vzpostavi z namenom vplivanja na polja politike, ekonomije in kulture. »Takšna razmerja se začnejo formirati že v srednjih šolah in nadaljujejo na univerzah ter kasneje v poklicni karieri, ko nekdanji člani postanejo osebe na odgovornih položajih, ki s tem sicer zapustijo bratovščine, a ostanejo t.i. Alte Herren, častni člani in nekakšni prikriti mentorji mlajšim članom. Tako se krog obrne.«

Vsekakor je takšen način delovanja veliko bolj sprejemljiv od neposrednih nelegalnih akcij, saj ostaja v polju vsesplošno sprejetih norm, ki pa imajo mnogo daljnosežnejše posledice. Počasi, korak za korakom, se mreža vplivnežev širi in polni, vse do popolne ekonomsko-politične prevlade, saj nastavljeni ljudje na ključnih pozicijah z vsemi sredstvi, kjer je pomemben segment tudi podrejanje osrednjih medijev, poskušajo kar se da efektivno vplivati na javno mnenje in s tem tudi na politične tendence celotne države. Tako se s korporativnimi povezovanji in nakupi medijskih hiš centralizira ter poenoti medijski prostor, ki je vselej ključnega pomena v procesu prevzemanja in legitimizacije novih političnih sil in spremenjenih družbenih norm. Podobnosti s trenutno domačo medijsko situacijo niso naključne, le da je slovenska vladajoča struja prevze-

² DÖW je Dokumentarni center avstrijskega odpora, fundacija, ki jo uradno finančno podpira avstrijska vlada.

me vršila manj pragmatično in sofisticirano, praktično brez pretvarjanja po popolnoma političnih linijah. Na drugi strani je avstrijska Štajerska podvržena prevladi ene same medijske hiše in kopici nerelevantnih zastojnih časopisov, podobnih vsebin, kot jih poznamo tudi pri nas. Za mnoge nemoralno in nelegitimno početje pa je vseeno povsem legalno in v skladu z načeli demokracije. Na tej podlagi je konservativna oblast v Avstriji med leti 2000 in 2007 omogočila ugodno podlago za delovanje različnih družbenih struktur, med drugim tudi študentskih bratovščin, ki širijo rasno in nacionalno nestrpnost na »ogroženi« južni meji velike Nemčije.

Tako se je začelo. Skupina umetnikov se je po nekaj letih spreminjanja klime v svojem mestu in državi odločila za radikalnejše akcije, ki pa so vselej ostajale na meji legalnosti. Projekt Pragmatic Sanctions in njegov prvi del Welle 1 (Val 1) leta 1998 je pomenil silovito štartno točko projekta, ki je za svojo izvedbo učinkovito uporabil izrazna orodja street arta. Zgodila se je nočna grafitarska akcija, ko so člani umetniške skupine s pomočjo šablon označili prostore zbiranja in delovanja študentskih bratovščin; označba je povzela zgolj inicialki PS s pripadajočo serijsko številko. Akcija je bila za razliko od večine grafitarskih podvigov v večini urbanih središč dokaj subtilna, saj se nočni aktivisti niso lotili fasad zaščitnih hiš v centru mesta, ampak so svoje označbe ustvarili na asfaltna tla pred vhodi v poslopja. Dokaj nenadejano se je iz tega dogodka razvila medijska gonja proti domnevnim levičarskim aktivistom, ki ogrožajo študentske bratovščine; storilce je iskala zvezna policija, proti njim so grmeli mnogi konservativni politični mogočnejši, člani skupine pa so se na podlagi medijskih reakcij, sicer zadovoljni s širokim družbenim učinkom svoje akcije, potuhnili in ostali anonimni. Kljub svojim direktnim akcijam pa ostro zavračajo vsakršne povezave s skrajno levičarskimi skupinami, ki se izražajo na podobno neposreden in javen način.

Tukaj je veliko posameznikov in skupin, ki delujejo na podlagi podobnih motivov, idealov ali nezadovoljstva, in vsi ti so dojeti kot levičarji, anti-fa gibanje ali avtonomne skupine. Zelo sem razočaran nad dejstvom, da lahko mnoge od njihovih sicer dobro namernih aktivnosti kritizirajo zaradi njihovih pogostih izletov onkraj legalnosti in zdrave pameti. Nekako se obe strani, leva in desna, obnašata in delujeta zelo podobno. Kodeks oblačenja nakazuje, da so popolnoma drugačni od »običajnih« ljudi, njihove argumentacije so predominirane s posplošitvami, metode pa ekstremno populistične. Reakcije na kritiko ponavadi signalizirajo, da obe strani uživata v svojih vlogah samotnih bojevnikov, ki sledijo edinim pravi idealom. V neki točki je težko potegniti črto med profesionalnim »avtonomnim« demonstrantom, ki luča kamenje v policijo, in nacionalističnim skinheadom, ki pretepa priseljence. Projekt Pragmatic Sanctions bi moral ostati neodvisen od vsega tega. Projekt bi moral biti prepoznan kot umetniška intervencija za

ljudi, ki jih to zanima, in kot resna – in tudi je resna – politična intervencija za svoje tarče. V majhnem mestu, kot je Graz, je nujno ostati anonimen, da lahko deluješ naprej brez večjih težav. Zabavna stran tega početja je razvijanje strategij in sredstev z namenom ustanovitve para-politične organizacije. Kako daleč lahko gremo s tem, da še ostanemo učinkoviti, a še vedno ostanemo na tej strani zakona? Kako lahko uravnavamo nivo med resnim raziskovanjem in aktivizmom z našo osebno idejo umetnosti in ironije?

Po besedah sogovornika je ključna točka njihove umetniške obravnave in raziskave družbenih pojavov vzpostavljanje podtalnih mrež, ki so dejansko blizu sistemu delovanja študentskih bratovščin oziroma, kot jih sam imenuje, njihovih tarč. To pomeni, da so se člani umetniškega kolektiva infiltrirali v kroge bratovščin, obiskali njihove razvratne zabave in preučili njihove vrednote in ideje. V več let trajajočem življenjskem izobraževanju v krogih različnih intelektualnih in kulturniških elit je umetniška skupina uspela vzpostaviti stik s ključnimi osebami iz najrazličnejših polj civilne družbe, ki se ubadajo z raziskovanjem podobnih vehementnih pojavov nacionalizma. Tako je projekt presegel regionalno in nacionalno raven ter prerasel v pravo mednarodno mrežo. Tovrstni tihi partnerji projekt podpirajo na različne načine, tudi finančno. Vsekakor pa zaradi prej naštetih dejstev ni mogoče naprošati za podporo mestnih ali zveznih oblasti, kjer bi naleteli ravno na svoje tarče, t.i. Alte Herren, častne člane bratovščin, ki zasedajo ključne pozicije na različnih nivojih družbenega življenja, tudi v polju kulturne politike.

Tako bi lahko Welle 1 označili kot izjemno uspešno akcijo, ki je presegla vsa pričakovanja njenih snovalcev, saj je za kratek čas povzročila razcep javnega mnenja ter globlji premislek o tovrstnih pojavih. Tudi medijska gonja je ob opazovanju posledic javne debate proti storilec dokaj hitro potihnila.

Čeprav smo dobili samo eno večjo medijsko objavo, je bila ta toliko bolj informativna. Naša javna stigmatizacija je spodbudila razpravo pri mestnih oblasteh, ker so pač naše tarče trdile, da se počutijo ogrožene, in so zahtevale, da se nasprejane kode – na pločnikih pred njihovimi štabi – nemudoma odstranijo. Odgovorna oseba za odstranitev napisov je prihajala iz vrst levice, zato je bilo za to potrebnega kar dosti časa. Zvezna policija je preiskovala sumljive levičarske študente, saj so svoja sumničenja in jedro preiskave usmerili prav na univerze. Naša skupina je tako z enkratno akcijo neposredno kontaktirala naše tarče in jih oskrbela z individualno kodo, nato pa smo aktivnosti nadaljevali na spletu.

Umetniško skupino je vselej zanimalo ustvarjanje umetniških projektov, ki nimajo nujno opraviti z neposrednim aktivizmom, čeprav se mu velikokrat nevarno približajo. Tu se je pojavlo vprašanje anonimnosti avtorjev, ki je dandanes izjemno redka praksa v svetu umetnosti.

Naše delo lahko občasno povzroča pravo razočaranje, saj je kot umetniku ali osebi, ki se pobliže ukvarja z umetnostjo, težko zadržati svoje ideje samo zase in ostati neimeno-

van. V tem primeru niti nekateri naši prijatelji ne vedo za to akcijo in projekt v celoti. Množični mediji se ne marajo ukvarjati s tovrstnimi tematikami, ker ne vedo, kako jih interpretirati. Če bi bila naša iniciativa javno izpostavljena kot umetniški projekt, bi bila to vsekakor odlična promocija, vendar se bojimo, da nas naše tarče v tem primeru ne bi jemale več tako resno.

Nadaljevanje projekta pod imenom Welle 2 (Val 2) so izvedli in distribuiral skozi povsem drugačne kanale kot Welle 1: skupina je izkoristila brezplačne turistične in informacijske točke v mestu za posredovanje informacij in distribucijo promocijskih materialov. V tej fazi so bile natisnjene na prvi pogled dokaj običajne razglednice mesta Graz z dodatnimi informacijami. Na fotografiji središča Graza so bile namreč na povsem enak način odtisnjene označbe poslopij študentskih bratovščin s svojimi kodami, pridobljenimi v prvem Valu. Do takrat so popisali in locirali že preko štirideset različnih bratovščin. »Mislim, da je bila to najlepša do sedaj narejena razglednica Graza, tako da jo je bilo mogoče distribuirati in celo prodajati na različnih lokacijah.« Prav tako so naredili plakate in 3D mestni zemljevid, ki so ga uporabljali na razstavah in predavanjih v drugih avstrijskih krajih in na gostovanju v Franciji. Za Welle 4 (Val 4) so poleti 2006 razširili aktivnosti v Linz (Maerz Gallery) in naredili zemljevid mesta na približno tridesetih kvadratnih metrih, ki se je razraščal po stenah in tleh. Uporabljenih je bilo dvajset metlic za WC, ki so označevale tarče. Kasneje je skupina z Welle 3, torej s tretjim nadaljevanjem projekta Val, bolj aktivno zakoračila v javnost, vendar predvsem v tujini, saj je bil projekt rezultat dolgotrajnejšega plodnega sodelovanja z domačimi in mednarodnimi podporniki: organizacijo Nomad iz Istanbula, ki je financirala in producirala dokumentarni oziroma predstaviten video, ter domačimi partnerji Forum Stadtpark, ki so uredili tiskanje zemljevida mesta Graz s preko štiridesetimi izbranimi tarčami, kar je bilo kasneje kot galerijska postavitve predstavljeno v sklopu širše zasnovanega skupinskega mednarodnega projekta na prizoriščih v Avstriji in Turčiji. To je bil prvi resnejši vstop v javnost od začetka poteka projekta Pragmatic Sanctions, saj so avtorji ves čas delovali na tankem robu anonimnosti in legalnosti.

Odzivi so bili izjemno dobri, tako da so nas nekateri ljudje takoj kontaktirali z željo po sodelovanju. Javnost v Avstriji večinoma pozna omenjene bratovščinske organizacije in politično mrežo v njihovem ozadju, vendar zaradi dolge tradicije sprejemajo situacijo, tako kot sprejemajo slabo vreme, in se glede tega nočejo izpostavljati v javnosti.

Za umetnike in ostale kulturne delavce to pomeni, da bi bili morda primorani obrekovati ljudi, ki so odgovorni za razdeljevanje sredstev za kulturne dejavnosti na javnih razpisih:

Na tem spisku častnih članov bratovščin je namreč mnogo pripadnikov vodilne politične, ekonomske in kulturne elite. Med njimi so Jörg Haider, koroški glavar, Ewald Strache, vodja Svobodnjaške stranke, Andreas Mölzer, evropski poslanec, Andreas Khol, nekdanji predsednik vrhovnega sodišča, Martin Bartenstein, finančni minister, Günter Platter, notranji minister, in župan Dunaja Michael Häupl. Vsi omenjeni in mnogi drugi na vrhovih državnih institucij učinkovito vplivajo na klimo v državi. Njihova ksenofobična predvolilna kampanija v celotni državi, zlasti pa na Dunaju, je postavila nove standarde brezobzirnega populizma. To pa je pravo gojišče ksenofobije, ki naredi tovrstne predsodke še bolj sprejemljive. Tudi zaradi tega sem presenečen, da

so omenjene tematike zunaj Avstrije popolnoma nepoznane, in prav zato se koncentriramo na mednarodne partnerje in tovrstna prizorišča za prezentacije.

Projekt Pragmatic Sanctions je tako streetartistično komponento vpel zgolj v svojo prvo edicijo, prvi Val, ko je skupina povzela orodja izražanja street arta in s pomočjo šablon in sprejev ustvarila odlično uravnoteženo zmes aktivistično-umetniške akcije, čeprav člani skupine vselej prisegajo zgolj na umetniško provinienco vseh njihovih akcij. Kasnejše edicije projekta so po njihovih besedah prerasle in presegle tovrstno izražanje, vendar so v vseh teh letih ostali osredotočeni na javni prostor in delovanje znotraj le-tega, ker zgolj sterilne galerijske postavitve nikakor ne dosežejo svojega namena, saj ne uspejo neposredno nagovoriti večjega števila posameznikov iz vseh družbenih skupin. Tako grafitarsko označevanje prostorov zbiranja študentskih bratovščin kot tudi razdeljevanje razglednic s temi istimi označbami (kot neposredno nadaljevanje prve akcije) sta povzročila dokaj velik prepah med javnostjo in povzročila diskusije o tematikah, ki postajajo v avstrijski družbi že skoraj samoumevno zamolčane. Sama akcija označevanja poslopij pa vsekakor ne bi imela smisla brez tovrstnih odzivov medijev in zveznih ter mestnih oblasti. V tem se projekt, kot tudi večina tovrstnih, v kontekstu umetniškega ustvarjanja v polju sodobne relacijske umetnosti izrisuje s potrebo po širšem kontekstu, ki se odmika tako od čiste estetske kakor tudi od povsem aktivistične komponente street arta, ki sicer ubira mnoga pota v svojem vsebinskem in likovnem izrazu. Tako se projekt Pragmatic Sanctions, kakor tudi večina umetnostne srenje, ki se izraža s tovrstnimi orodji, išče na presečišču omenjenih načinov izražanja in prezentacije.

Po besedah sogovornika se projekt vsekakor še ni zaključil, ravno nasprotno, v pripravi je novi, tokrat že peti Val (Welle 5), za katerega pa še ni natančno znano, na kakšen način bo izveden.

Pred novim valom projekta Pragmatic Sanctions moramo opraviti še veliko raziskav. Kljub dolgoletnim raziskavam se je nujno dodatno poučiti o zgodovinskem ozadju obravnavanih skupin in moram priznati, da je preučevanje originalnih publikacij bratovščin izjemno zanimivo, saj s tem pridobiš osnovne ideje o izjemno bizarnih ideoloških gojiščih, na katerih se napajajo ta gibanja. Zdaj smo odlično obveščeni o aktivnostih vseh naših petdesetih tarč v Grazu. Mnogokrat nam uspe priti blizu in ustvariti, recimo temu, parazitske intervencije, ki pa ponavadi nikdar ne postanejo povsem javne. Od vsega začetka nas je zanimala analiza strukture organizacij, njihovih mrež, kod, znakov ter njihove dikcije. Impresionira nas ideja o gibanju, katerega pojavnost je navzven nejasna, in prav tega smo se tudi sami odločili posluževati. Projekt Pragmatic Sanctions uporablja simbole in dikcijo, ki lahko vzbudi vprašanje: »Kateri strani pripadaš?« Naše aktivnosti je mogoče gledati iz dvojne perspektive, saj je takšno delovanje bolj intenzivno kot enosmerno kritiziranje, vendar smo podobno kot street art gibanje uporabili občinstvo v smislu izvrševalca naše stigmatizacije.

Chanuka

S podobnimi družbenimi tegobami, ki zadevajo razraščanje nacionalizma, se je na povsem drugem predelu evropskega kontinenta srečeval umetnik, fotograf in teoretik Eugeny Umansky in jih skrbno beležil ter nato predelal v konsistenten raziskovalni umetniški projekt, imenovan *Chanuka*. Ta se v svoji vsebinski noti navezuje na starodavno tematiko sovraštva, manipulacije in

antisemitizma, ki je tudi v njegovi domovini prisoten skozi burno rusko, predvsem povojno zgodovino, situacija na tem področju pa se je še zaostila z razpadom Sovjetske zveze in prehodom v tržni ekonomski sistem. Nacionalizem in homofobija sta se izkazala za izjemno množična pojava v sodobni Rusiji. Sovraštvo je naperjeno proti istospolno usmerjenim, drugače mislečim in seveda pripadnikom manjšin ter priseljencev, ki jih v Rusiji, še zlasti pa v Kaliningradu ni prav veliko. Mednje sodijo tudi Judje. Chanuka (hanuka) je judovski praznik, ki obeležuje dogodke, ki naj bi se odvijali okrog leta 138 pr.n.št. v Jeruzalemu, ko naj bi Jude začasno odrešil nadvlade grško-sirske vojske in postali za nekaj zgodovinskih trenutkov svobodni. Po odhodu velike zavojevalske vojske naj bi se zgodil čudež, saj so sveče (menorah) domnevno gorele osem dni brez olja, ki ga tedaj v opustošenem mestu ni bilo.

Leta 2000 so se na predvečer tega praznika na zidovih glavnih vpadnic v mesto Kaliningrad, rusko enklavo na obmejni črti s Poljsko, pojavili preprosti provokativni grafiti, ki so bili izvedeni na različne ustvarjalne načine z variacijami na povsem tradicionalno sprejanje, kjer prevladuje predvsem idejni segment, estetska komponenta pa je postavljena v drugi plan, ter na drugi strani tudi na način bolj sofisticirane »flat brush« slikarske tehnike, ki je prav tako dokaj pogosto uporabljana tehnika grafitarskega in streetartističnega izražanja. Mesto je bilo tako v trenutku preplavljeno z raznobarnimi napisi, ki so vsebovali zgolj omenjeno besedo Chanuka in Davidovo zvezdo. V javnosti je hitro prevladalo mnenje, da so akcijo izvedli ortodoksni judovski aktivisti, vendar se je izkazalo, da bi bil za tovrstno akcijo lahko odgovoren tudi podmladek ultranacionalistične Ruske nacionalne unije (RNE). Prva trditev je vsekakor manj verjetna, saj med 500.000 prebivalci mesta Kaliningrad judovska skupnost trenutno šteje manj kot 2.000 članov.

Provokativna akcija je prisilila obubožano mestno oblast v popravilo fasad, zato je politična elita morala najti žrtveno jagnje, na katerega bo lahko simbolno zvalila krivdo. V javnosti je obveljalo večinsko mnenje, da so za incident odgovorni Judje in njihove fundamentalistične frakcije. Javne polemike so pripeljale do obtožb, da mora obubožano mesto namesto bogate judovske skupnosti plačevati popravila oskrunjenih fasad. Ultranacionalistične skupine so tako dobile razlog in legitimnost za verbalno in fizično preganjanje vseh drugačnih po mestnih ulicah. Kot je znano ultranacionalistične skupine ne pretepajo ljudi na podlagi zapisa o posameznikovi nacionalnosti v potnem listu (sovjetski in ruski potni listi vsebujejo tudi etnično oziroma nacionalno opredelitev državljanov), ampak predvsem zaradi zunanega izgleda. Tako so omenjeni napisi Chanuka pomenili pozive someščanom k uporabi, postali so dokument in osebna izkaznica mesta, v katerem ne prebivajo zgolj ljudje ruske nacionalnosti.

Ideja umetniškega projekta Chanuka je nastala z namenom raziskovanja odzivov javnosti oziroma večinske populacije mesta na zgodovino mesta Kaliningrad. Med politično in družbeno aktivno populacijo ljudi v mestu je že dolgo znano in uveljavljeno dejstvo, da prebivalci izražajo svoje emocije kot odziv na podobne dogodke v obliki grafitiranih tekstov na stenah. Tako je avtor projekta pokazal zanimanje tudi za nadaljnje umetniško življenje napisov Chanuka in v naslednjih letih dokumentiral napise in spremembe le-teh: kako so bili prepleksani ali na hitro premazani in kako so doživeli še bolj radikalne pomenske in estetske transformacije.

Na sledi dogodkom, ki jih je kot umetnik preko fotografskega medija dokumentiral, je potrebno sprva pojasniti širši družbeni in zgodovinski kontekst tega področja in dejansko predzgodbo tovrstnih provokacij, ki se jih je v svojem umetniškem snovanju dotaknil Eugeny Umansky.

V projektu Chanuka sem kot umetnik, ki se ukvarja predvsem s socialno angažiranimi tematikami, našel interes v dokaj hitrih, če ne kar takojšnjih spremembah napisov. Kot

prvo, ko so se pojavili zapisi Chanuka v mestu, je akcija delovala kot gola provokacija, in prav mogoče je to tudi bila, vendar so se v teku časa te napisi spreminjali in dosegli povsem nove vsebinske dimenzije in estetske pomene. Napisi, ki so odražali določene družbene in politične situacije, so se že nekaj let pojavljali na ulicah Kaliningrada; na primer »NATO demoni«, »Clinton je strašilo«, »Putin je pocestnica«, vendar se nikdar ni pojavilo toliko grafitov v časovnem in kvantitativnem smislu, kot je bilo prav napisov Chanuka. (Umansky, osebni intervju)³

Skozi projekt Chanuka in dokumentiranje uličnih sporočil je tako avtor prišel do zanimivih zaključkov: street art in grafitarstvo tako tudi daleč od svojega izvirnega prostora postajata izjemno močna in dobro vidna medija; z globalizacijo celega sveta se tako rekoč globalizira tudi izgled urbanih javnih površin ter vloga protagonistov, ki se poslužujejo grafitarstva za doseg svojih propagandističnih ali umetniških ciljev. Tako se street art ob boku z ostalimi vejami vizualnega komuniciranja v določenih segmentih vzpostavlja kot dovolj uporaben, viden in vpliven tudi za množično propagando, tako ekonomsko kot politično, vendar se Eugeny Umansky ne strinja popolnoma s tem.

Street art in grafitarstvo sta v Kaliningradu še v globokih zametkih. Sicer se pojavljajo manjša organizirana gibanja v tej smeri, vendar jih mestna oblast trenutno dojema zgolj kot huligane in vandale, medtem ko se uradna propaganda, zlasti politična, še vedno navezuje na, recimo temu, tradicionalne medije v javnem prostoru, kot so jumbo plakati, »light boxi« in video ekrani.

Dvojnost med vizualno vrednostjo in vsebinsko noto v polju street arta se izkazuje na vsakem koraku, seveda pa se pojavljajo tudi njuna presečišča, kamor se vključuje tudi večina tovrstnih projektov, ki se pojavljajo v sferi institucionalizirane sodobne vizualne umetnosti. Ti se poslužujejo državnih, mednarodnih ali zasebnih dotacij za svoje nemoteno delovanje, za svojo osnovno predpostavko pa uporabljajo streetartistična orodja ali pa street art preprosto tematizirajo in prenašajo v povsem drug kontekst. V Rusiji se je street art pojavil dokaj pozno, in sicer z razpadom skupne države Sovjetov, seveda pa se omembe vredne dejavnosti vršijo zgolj v velikih urbanih središčih, njihov pomen in namen pa je, kakor povsod drugod, zelo raznolik. Glavni poudarek večine teh podob je filozofski in seveda tisti, ki se navezuje na današnje subkulture, manj pogosto pa se ubada z ekološkimi in družbenimi tematikami. V današnjem času tudi ruska institucionalizirana sodobna vizualna umetnost sorazmerno pogosto vključuje grafitarstvo v svojo celostno izraznost in obratno, kar se odraža skozi izvedene galerijske in muzejske projekte. Eden večjih dogodkov v tem polju v lanskem letu je bil Graffiti festival v

³ Vsa nadaljnja dobesedna navajanja so povzeta iz osebnega intervjuja z Eugenyjem Umanskym, razen če ni posebej navedeno drugače.

Moskvi v Centru za sodobno umetnost Vinzavod s kuratorjem Nikolajem Palazhenkom na čelu.

Ker v primeru projekta Chanuka govorimo o uličnih sporočilih, ki se ponašajo predvsem z veliko dokumentarno vrednostjo, se samo po sebi postavi vprašanje o proporcih med estetsko in vsebinsko vrednostjo in pomembnostjo. Neugledne, hitro narejene napise na zidovih mestnih ulic je umetnik spremenil v visoko estetizirane fotografske podobe, v bližnje posnetke razbrazdanih sten z močno propagandno komponento, ki jo kontinuirano avtor raziskuje že več let. Projekt Chanuka je sestavljen iz dveh delov, ki nekako dopolnjujeta eden drugega.

Glavna spodbuda za začetek projekta je bila omenjena akcija, katere rezultat so bili grafiti na stenah.

Sami napisi niso bili toliko različni, zato tudi nisem videl pravega smisla v tem, da bi jih zgolj dokumentiral na različnih področjih mesta in to v celoti. Zaradi dejstva, da ustvarjam umetniški projekt, ki ne nosi zgolj družbeno angažiranega sporočila, je bila estetska vrednost dosežena v toku določenega časa kot posledica kreativnosti prebivalcev tega mesta skozi njihove intervencije. Napisi so bili kasneje prepleškani, izbrisani ali dobesedno izpraskani in povsem jasno je bilo, da se bo to tudi zgodilo. Vprašanje je bilo le, kdaj in kako bo to izvedeno; in prav to je bilo zanimivo spremljati in dokumentirati. Zaradi tega je projekt tudi trajal polnih pet let.

Če se povrnemo k družbeni komponenti projekta *Chanuka* in njegovem družbenem ozadju, ki je tudi pripeljalo do dogodkov v letu 2000 in nadaljevanja v naslednjih petih letih, ko so stene govorile o družbeni klimi in politični situaciji v Kaliningradu, se poraja vprašanje dejanske prisotnosti judovske skupnosti na tem prostoru in njeni ekonomski, kulturni in politični moči. Judovska populacija je bila zlasti pred drugo svetovno vojno v Koenigsbergu (kot se je takrat imenoval Kaliningrad) kar precejšnja. Velika in prelepa sinagoga, ki je zdaj ohranjena zgolj v fotografskih arhivih, je bila nekdaj glavna arhitekturna atrakcija mesta. V obdobju nacistične okupacije je bila ta skupnost skorajda izbrisana, bodisi odseljena bodisi poslana v koncentracijska taborišča in pobita, sinagoga pa seveda uničena. »Kasneje v sovjetskih časih je judovska skupnost Kaliningrada štela manj kot 2.000 ljudi, njihova finančna realnost pa je bila ta, da ni uspela pridobiti niti sredstev za rekonstrukcijo sinagoge. Dandanes pa situacija ni veliko drugačna.« V tem smislu je napad na tako fragmentirano in nemočno skupnost, ki zgolj zaradi svoje vztrajnosti še vedno biva v tem okolju, kjer so razen nacionalne pripadnosti povsem avtohtoni prebivalci, toliko bolj bizaren in nedojemljiv. Podobno seveda velja za vse druge etnične skupnosti, manjšine in posamezne priseljence, ki jih v Rusiji zaradi strogih zakonskih določil in splošne ekonomske situacije, razen v nekaterih največjih mestnih središčih, skorajda ni. Kljub temu pa nacionalizem in homofobija v tem okolju cvetita.

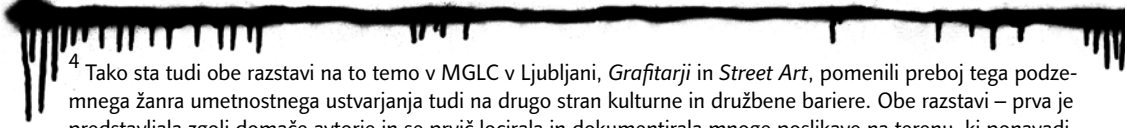
Družbena in politična situacija v Kaliningradu danes se ne razlikuje od situacije v ostalih predelih današnje Rusije. Vertikalna struktura oblasti je povsem utrjena,

saj predsednik osebno imenuje guvernerje pokrajin. Na primer, guverner regije Kaliningrad prihaja iz Moskve in tako v korespondenci z vlado lobira za interese centralnih poslovnih in političnih sil. V primerjavi z devetdesetimi leti je družbeno udejstvovanje prebivalstva zdaj dosti manjše, protesti in množična zborovanja pa so se skorajda umaknila iz dnevnega reda. Izjema so le antiglobalisti in gejevska skupnost.

V tem smislu so tudi ultra nacionalistične skupine razbite in potisnjene v podzemlje. Večinoma niso podprte iz strani uradnih instanc, njihovo delovanje pa je dokaj marginalno, čeprav ne zanemarljivo. Sicer pa Kaliningrad ni ravno Meka ultranacionalizma, a vedndarle se različni incidenti dokaj pogosto dogajajo v vseh ruskih regijah. »V zadnjih desetih letih je bil v Kaliningradu tako opazen večji priliv populacije iz nekdanjih sovjetskih republik s področja Centralne Azije, kar pomeni tudi prihod različnih kultur in oblik komuniciranja, ki dokaj hitro privede do določenega nezadovoljstva 'avtohtonega' prebivalstva.«

Sklep

Predstavljena primera umetniških akcij, ki v svojem izrazu nihata od aktivističnih pristopov do strogo uniformnih galerijskih postavitev, dokazujeta vse intenzivnejšo integracijo street arta v institucionalne sfere t.i. visoke umetnosti, skratka, kulturnih dejavnosti, ki so financirane skozi uradne kanale državnih subvencij in dotacij. S preskokom v galerijske prostore street art vsekakor pridobiva na širši prepoznavnosti tudi izven krogov »uličnih« umetnikov in aktivistov.⁴ V obeh v tem članku predstavljenih primerih smo imeli opraviti s povsem drugačnim pristopom do dela, kot je prikazan na preglednih skupinskih razstavah »uličnih« umetnikov, saj je tu govora o uveljavljenih umetnikih, ki delujejo v javnih institucijah in zasebnih galerijskih ustanovah in se pri svoji avtorski produkciji bodisi poslužujejo nekaterih streetartističnih orodij street arta bodisi dokumentirajo streetartistične pojave, ki imajo poleg morebitne likovne ponavadi tudi širše družbene razsežnosti. Za razliko od specializiranih fotografov, ki so svoje opuse posvetili predvsem dokumentiranju grafitov (kot so Henry Chalfant, James Prigoff in Martha Cooper ali v domačem prostoru avtor starejše generacije Janez Korošin s svojimi neprecenljivimi dokumentiranimi fotografijami grafitov z Metelkove) je povsem drugačno pot, kljub identičnim delovnim metodam, ubral obravnavani Eugeny Umansky, ki ga je gnala povsem drugačna družbeno raziskovalna, sociološko in antropološko pogojena delovna vnema. Dokumentarna vrednost njegovih fotografij ne ostaja zgolj na nivoju obeleževanja likovne izraznosti mesta, ampak je skozi tematiziranje delovanja ultranacionalističnih skupin uspel ujeti družbeno klimo določenega prostora in časa. Posluževanje tovrstnih orodij in principov s strani nekaterih družbenih skupin vsekakor kaže na njihovo delno marginalnost, vendar so podobne provokativne akcije tudi ena najboljših poti do širše javnosti, saj je to domala edina bližnjica, ki jo lahko uporabijo tisti, ki nimajo dostopa do uradnih medijev v javnem prostoru.

⁴ Tako sta tudi obe razstavi na to temo v MGLC v Ljubljani, *Grafitarji* in *Street Art*, pomenili preboj tega podzemnega žanra umetnostnega ustvarjanja tudi na drugo stran kulturne in družbene bariere. Obe razstavi – prva je predstavljala zgolj domače avtorje in se prvič locirala in dokumentirala mnoge poslikave na terenu, ki ponavadi živijo zelo kratko življenje, druga pa se je osredotočila na širšo zvezdniško mednarodno zasedbo ter peščico domačih ustvarjalcev – sta pomenili veliko novost na področju Slovenije, vendar se realno stanje street art protagonistov v smislu legitimnosti in legalnosti v relaciji do uradnih organov pregona še ni premaknilo.

Na drugi strani skupina avtorjev iz Graza z elementi street arta operira na povsem drugačen način, saj se deloma postavijo v pozicijo uličnih ustvarjalcev in vsaj v začetkih na uradno nelegalen način izvedejo odmevne akcije, kasneje pa kombinirajo različne umetnostne medije za doseg svojega celostnega avtorskega izraza. Ravno zaradi takšnega pristopa k prvi ediciji projekta Pragmatic Sanctions – Welle 1 je mestna in zvezna oblast začela najprej iskati storilce odmevne grafitarske akcije med marginalnimi levičarskimi skupinami, čeprav se le-ti ponavadi ne poslužujejo sofisticirane, oblikovno dodelane estetskega podobe svojih sporočil. Po izkušnjah avtorjev je projekt dosegel ta nivo učinkovitosti prav s pojavnostjo v javnem prostoru, grafitarskim pristopom in premišljeno ubrano taktiko.

Rdeča nit obeh projektov, ki v svetu umetnosti v smislu delnega podajanja v vode streetartistične izraznosti nikakor nista osamljena, je raziskovanje družbenih pojavov na različnih področjih evropske celine, vendar so si skupne poteze obeh dokaj podobne. Govoriti o fundamentalnem konservativizmu, skrajnem nacionalizmu ali celo ponovno porajajočem se nacionalsocializmu je v današnji Evropi povsem legitimno, saj se situacija ob pomoči globalne ekonomske recesije pomika nazaj proti obdobju razcveta totalitarnih režimov. Po drugi interpretaciji se takšno obdobje nikdar niti ni zaključilo, saj lahko vsakršno družbeno ureditev, vključno in predvsem z dandanes povsem dogmatično demokracijo dojamemo kot takšno.

Nacionalistične težnje združene Evrope in držav izven teh okvirov so si na las podobne. Povzemajo le drugačne nacionalne tradicije, na katere prisegajo. Tako graški kot domnevni kaliningrajski nacionalisti, bodisi judovski bodisi ruski, se poslužujejo sofisticiranih orodij za doseg svojih ciljev. Poslužujejo se načinov, ki daleč presegajo neartikulirano verbalno ali celo fizično obračunavanje z drugačnimi in drugače mislečimi. Naraščajoča nestrpnost tako v obeh primerih ostane skrita nekje pod predpražnikom, čeprav se tovrstna gibanja ustanavljajo in dogajajo na dobesedno domačem pragu in očeh javnosti. Le redki posamezniki, ki si upajo tematizirati omenjene tematike in zmorejo dovolj intelektualne kreativnosti za izvedbo svojih akcij, pa ostajajo premalo vidni in upoštevani s strani širše populacije, ki umetnosti kot takšne ne dojema kot odraz, posledico in odziv na realno stanje v neki specifični družbi.

Ob vsem je seveda potrebno pokukati tudi na domači prag, kjer se nacional(istič)na gibanja prav tako krepijo na drugačnih nivojih. Tako nekatera društva utemeljujejo svoje nacionalne teorije z znanstvenimi raziskavami o poreklu rodu Slovencev in to predstavijo širšemu občinstvu na način izjemno populističnih akcij, ki novačijo zlasti med mlajšo populacijo nezadovoljnih mladenk in mladcev. Prav tako se omenjene skupine poslužujejo načinov neformalne prezentacije na način street arta, ki je do nedavnega veljal predvsem kot sredstvo izražanja levičarskih skupin, vendar ga je povzela tudi nasprotna stran, ki preko nalepk, šablon ali grafitov širi ksenofobne ideje v javnem urbanem prostoru.⁵ Gojišče je torej postavljeno, kakšno bo nadaljevanje, ko situacija preraste marginalne streetartistične akcije, bo pokazal čas, ki ob dejstvu, da je zgodovina napovedovalka prihodnosti, ne obeta zgolj ciklične ponovitve zgodovine.

⁵ Glej članek Monike Krojeve v tej številki.

Literatura

- ALCANTRA, I. in EGNOLFF, S. (1999): *Frida Kahlo and Diego Rivera*. Prestel Verlag, München.
- ARCHER, M. (1994): *Art Since 1960*. Thames & Hudson, London.
- BOU, L. (2005): *Street Art, The Spray Files*. Harper Collins Publishers, New York.
- STEPANČIČ, L. (2004): Grafiti kot sodobni spomeniki. V: ZRINSKI, B. in STEPANČIČ, L. (ur.): *Grafitarji/ Graffitiists*, MGLC, Ljubljana.